

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

भारताचे परकीय व्यापार धोरण आणि आत्मनिर्भर भारताकडे वाटचाल

प्रा. किरण संतोष कन्नोर

अर्थशास्त्र विभाग, अ. यु. क. केंद्र संचलित, कला महिला महाविद्यालय, धुळे

सारांश:

भारताचे परकीय व्यापार धोरण देशाला जागतिक अर्थव्यवस्थेत स्थान मिळवून देण्यास आणि देशांतर्गत उद्योगांना आधार देण्यास महत्त्वाची भूमिका बजावते. परकीय व्यापार धोरणाला इंग्रजीत Foreign Trade Policy, संक्षेपाने FTP, असे म्हणतात. सन 2020 मध्ये आत्मनिर्भर भारत अभियान सुरू झाल्यानंतर देशाच्या आर्थिक हिताला प्राधान्य देणे आणि स्वतःची उत्पादनक्षमता वाढवणे या विचारांना व्यापार धोरणात अधिक महत्त्व मिळाले. देशातील उत्पादनक्षमता मजबूत करून आयातीवरील अवलंबित्व कमी करणे, तसेच क्षेत्रनिहाय प्रोत्साहन आणि पायाभूत सुविधांच्या सुधारणांद्वारे निर्यात वाढवणे, हा या भूमिकेचा मुख्य उद्देश आहे.

सन 2023 मध्ये जाहीर झालेल्या परकीय व्यापार धोरणात निर्यात केंद्रे विकसित करणे, व्यापार प्रक्रिया डिजिटल माध्यमातून सुलभ करणे आणि भारतीय उद्योगांना जागतिक मूल्य साखळ्यांशी जोडणे यांवर भर दिला आहे. Global Value Chains (GVCs) म्हणजे जागतिक मूल्य साखळ्या. एखाद्या वस्तूच्या निर्मितीपासून विक्रीपर्यंतची विविध कामे वेगवेगळ्या देशांमध्ये होतात, तेव्हा अशा साखळ्या तयार होतात. निर्यात केलेल्या उत्पादनांवरील काही शुल्क व करांचा परतावा देणारी RoDTEP योजना आणि उत्पादनाशी निगडित प्रोत्साहन देणारी PLI योजना यांचा संबंधही आत्मनिर्भर भारताच्या उद्दिष्टांशी जोडला आहे. पारंपरिक बाजारपेठांवरील जास्त अवलंबित्व कमी करण्यासाठी भारताने ऑस्ट्रेलिया, संयुक्त अरब अमिराती आणि ब्रिटन यांसारख्या देशांशी व्यापार संबंध व मुक्त व्यापार करारांच्या प्रक्रियेला महत्त्व दिले आहे.

या उद्दिष्टांपुढे आयात शुल्काचे अडथळे, अपुऱ्या पायाभूत सुविधा, कुशल मनुष्यबळाची कमतरता आणि व्यापार नियमांचे पालन यांसारखी आव्हाने आहेत. देशांतर्गत उद्योगांचे संरक्षण आणि जागतिक स्पर्धेत टिकण्याची क्षमता यांचा समतोल राखणे आवश्यक आहे. आत्मनिर्भरतेचा अर्थ जागतिक अर्थव्यवस्थेपासून दूर राहणे असा होऊ नये. देशातील उद्योगांचा विकास घडवून आणताना आंतरराष्ट्रीय सहकार्य सुरू ठेवण्याची दिशा या धोरणात दिसते. प्रभावी अंमलबजावणी झाल्यास आर्थिक निर्णयांतील स्वायत्तता जपत भारताला जागतिक व्यापारातील संधींचा लाभ घेता येऊ शकतो.

मुख्य शब्द:

परकीय व्यापार धोरण, आत्मनिर्भर भारत, स्वावलंबन, निर्यात प्रोत्साहन, आयातीला देशांतर्गत पर्याय, आर्थिक राष्ट्रवाद, व्यापार तूट, जागतिक पुरवठा साखळ्या, जागतिक व्यापार संघटनेच्या नियमांचे पालन, भारताचे आर्थिक धोरण.

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

प्रस्तावना:

परकीय व्यापार धोरण हे आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संबंध मजबूत करण्याचे आणि औद्योगिक विकासाला चालना देण्याचे साधन आहे. भारतात आर्थिक उदारीकरणानंतर जागतिक व्यापारातील बदलांनुसार या धोरणात वेळोवेळी सुधारणा होत गेल्या. मात्र कोविड 19 साथीच्या काळात पुरवठा साखळ्यांतील कमकुवत बाजू समोर आल्या. परदेशातून येणाऱ्या वस्तूंवर जास्त अवलंबून राहिल्यास निर्माण होणारे धोकेही स्पष्ट झाले. या पार्श्वभूमीवर भारत सरकारने आत्मनिर्भर भारत अभियान सुरू केले. जागतिक संबंध कायम ठेवून देशाची स्वतःची आर्थिक क्षमता वाढवणे हा त्यामागील उद्देश होता.

सन 2023 च्या परकीय व्यापार धोरणात देशांतर्गत उत्पादन मजबूत करणे, निर्यात केंद्रांना चालना देणे आणि सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना मदत करणे यांवर भर आहे. या उद्योगांना इंग्रजीत Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) म्हणतात. नव्या कल्पनांवर आधारित नवउद्योगांनाही, म्हणजेच Startups ना, प्रोत्साहन देण्याची भूमिका मांडली आहे. आत्मनिर्भर भारताचा विचार केवळ परदेशी स्पर्धेपासून संरक्षण मिळवण्यापुरता मर्यादित नसून देशाची अंतर्गत क्षमता आणि जागतिक स्पर्धात्मकता वाढवण्याशी संबंधित आहे.

व्यापार प्रक्रियांचे संगणकीकरण, नियमांची सुलभता आणि World Trade Organization (WTO), म्हणजे जागतिक व्यापार संघटनेच्या नियमांशी सुसंगती, या बाबींनाही महत्त्व दिले आहे. उत्पादनाशी निगडित प्रोत्साहन आणि निर्यातीवरील काही करांचा परतावा यांसारख्या उपायांमुळे निर्यातीची क्षमता असलेल्या क्षेत्रांना आधार देण्याचा प्रयत्न होतो. राष्ट्रीय आर्थिक हिताचे रक्षण करत भारताला जागतिक उत्पादन केंद्र म्हणून विकसित करणे हे व्यापक उद्दिष्ट आहे. या लेखात आत्मनिर्भर भारताच्या चौकटीत व्यापार धोरणातील बदल, आयात व निर्यात धोरणांवरील परिणाम, अडचणी आणि भविष्यातील संधी यांचा विचार केला आहे.

परकीय व्यापार धोरण 2023 ची उद्दिष्टे:

भारताची जागतिक व्यापारातील उपस्थिती वाढवण्यासाठी परकीय व्यापार धोरण 2023 मध्ये व्यापक दिशा दिली आहे. पूर्वीच्या पाच वर्षांच्या निश्चित कालावधीच्या चौकटीऐवजी बदलत्या परिस्थितीनुसार सुधारणा करता येईल अशी, निश्चित समाप्तीची मुदत नसलेली रचना स्वीकारली आहे. या धोरणाची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

निर्यातीचे मोठे उद्दिष्ट साध्य करणे:

सन 2030 पर्यंत भारताची वस्तू आणि सेवांची एकूण निर्यात दोन ट्रिलियन अमेरिकी डॉलरपर्यंत नेण्याचे महत्वाकांक्षी उद्दिष्ट आहे. दोन ट्रिलियन म्हणजे दोन लाख कोटी अमेरिकी डॉलर. वस्तू आणि सेवा या दोन्ही क्षेत्रांचे योगदान समान असावे, अशी अपेक्षा मांडली आहे.

व्यापार करणे अधिक सोपे करणे:

निर्यातदारांच्या कामातील अनावश्यक टप्पे कमी करणे, प्रक्रिया नव्याने आखणे आणि शक्य तेथे स्वयंचलित व्यवस्था वापरणे यांवर भर दिला आहे. यामुळे व्यवहारांचा खर्च कमी करणे आणि कामाची गती व कार्यक्षमता वाढवणे अपेक्षित आहे.

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

जिल्ह्यांना निर्यात केंद्रे म्हणून विकसित करणे:

Districts as Export Hubs म्हणजे जिल्ह्यांना निर्यात केंद्रे म्हणून विकसित करणे. या उपक्रमात प्रत्येक जिल्ह्यातील निर्यातक्षम वस्तू आणि सेवा ओळखून त्यांना प्रोत्साहन देण्याचा विचार आहे. निर्यातवाढीचे प्रयत्न काही मोठ्या केंद्रांपुरते मर्यादित न ठेवता जिल्हास्तरापर्यंत पोहोचवणे हा त्यामागील हेतू आहे.

नव्या क्षेत्रांना प्रोत्साहन देणे:

E-commerce म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक माध्यमातून होणारी खरेदीविक्री. अशा व्यापारातून होणारी निर्यात, प्रगत तंत्रज्ञान आणि हरित ऊर्जा यांसारख्या क्षेत्रांतील संधींचा उपयोग करण्यावर धोरणाचा भर आहे. पर्यावरणावरील हानी कमी करण्यास मदत करणाऱ्या ऊर्जेच्या पर्यायांना हरित ऊर्जा असे म्हणतात. या नव्या क्षेत्रांना निर्यातीच्या व्यवस्थेशी जोडणे अपेक्षित आहे.

विविध घटकांमधील सहकार्य वाढवणे:

निर्यातदार, राज्य सरकार, जिल्हा प्रशासन आणि परदेशातील भारतीय दूतावास व प्रतिनिधी कार्यालये यांनी एकत्र काम करावे, अशी भूमिका धोरणात आहे. निर्यातीतील अडचणी ओळखणे आणि त्यावर उपाय आखणे यासाठी हे सहकार्य उपयोगी ठरू शकते.

संवेदनशील वस्तूंच्या निर्यातीचे नियम स्पष्ट करणे:

SCOMET हे Special Chemicals, Organisms, Materials, Equipment and Technologies या इंग्रजी नावाचे संक्षिप्त रूप आहे. त्याचा मराठी अर्थ विशेष रसायने, सजीव घटक, सामग्री, उपकरणे आणि तंत्रज्ञान असा होतो. या प्रकारच्या संवेदनशील वस्तूंच्या निर्यातीवर विशेष नियंत्रण असते. संबंधित नियमांची समज वाढवणे, त्यांचे पालन सुलभ करणे आणि आंतरराष्ट्रीय करारांनुसार नियंत्रित निर्यात करणे हे धोरणाचे उद्दिष्ट आहे.

धोरणातील बदलांमध्ये आत्मनिर्भर भारताची भूमिका:

सन २०२० मध्ये सुरू झालेल्या आत्मनिर्भर भारत अभियानामुळे भारताच्या आर्थिक धोरणात, विशेषतः परकीय व्यापाराच्या दिशेत, महत्वाचा बदल झाला. या विचाराचा अर्थ जागतिकीकरणापासून दूर जाणे असा नसून देशातील क्षमता मजबूत करून जागतिक बाजारपेठांशी विचारपूर्वक संबंध ठेवणे असा आहे. या भूमिकेमुळे निर्यातीसाठी प्रोत्साहन देण्याबरोबर दीर्घकाळ टिकणारी उत्पादनक्षमता आणि स्पर्धात्मकता विकसित करण्याला महत्त्व मिळाले. आयातीवरील अवलंबित्व कमी करताना सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योग आणि नवउद्योगांना जागतिक बाजारपेठेसाठी सक्षम करण्यावर भर देण्यात आला. उत्पादनाशी निगडित प्रोत्साहन आणि निर्यातीवरील करपरतावा यांसारख्या योजनांचा उद्देश भारतीय उत्पादनांची किंमत आणि गुणवत्ता आंतरराष्ट्रीय स्पर्धेस अनुरूप करण्यास मदत करणे हा आहे.

जिल्हास्तरीय निर्यात केंद्रांमुळे स्थानिक उत्पादन आणि रोजगाराच्या संधी वाढवण्याचा प्रयत्न केला जातो. त्यामुळे विकासाचा लाभ अधिक भागांपर्यंत पोहोचू शकतो. व्यापार प्रक्रियांचे संगणकीकरण, कार्यपद्धती सुलभ करणे आणि नियमपालनाचा अनावश्यक भार कमी करणे हे प्रयत्नही व्यवसायासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण करण्याच्या उद्दिष्टाशी जोडलेले आहेत.

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

महत्वाच्या क्षेत्रांत आयात केलेल्या वस्तूंना देशांतर्गत पर्याय विकसित करणे हा या बदलाचा आणखी एक भाग आहे. याला Import Substitution म्हणजे आयात प्रतिस्थापन म्हणतात. इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, संरक्षण उपकरणे आणि सेमिकंडक्टर, म्हणजे अर्धसंवाहक घटक, यांसारख्या क्षेत्रांत परदेशी पुरवठादारांवरील अवलंबित्व टप्प्याटप्प्याने कमी करण्याचा विचार आहे. मात्र आत्मनिर्भरता ही अतिरेकी संरक्षणवाद किंवा आर्थिक अलिप्ततेत बदलू नये, यासाठी समतोल राखणे आवश्यक आहे. संकटांचा सामना करण्याची क्षमता, दीर्घकालीन टिकाव आणि जागतिक व्यापारातील उपयुक्त स्थान यांना या दृष्टिकोनात महत्त्व आहे.

व्यापार धोरणाला आधार देणाऱ्या प्रमुख योजना आणि सुधारणा

RoDTEP हे Remission of Duties and Taxes on Exported Products या नावाचे संक्षिप्त रूप आहे. याचा अर्थ निर्यात केलेल्या उत्पादनांवरील शुल्क व करांचा परतावा असा होतो. उत्पादनाच्या खर्चात समाविष्ट झालेले काही कर व शुल्क परत देऊन भारतीय वस्तूंची जागतिक बाजारपेठेतील स्पर्धात्मकता वाढवण्याचा या योजनेचा उद्देश आहे.

PLI म्हणजे Production Linked Incentive, अर्थात उत्पादनाशी निगडित प्रोत्साहन. इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, औषधनिर्मिती आणि वस्त्रोद्योग यांसारख्या क्षेत्रांत देशांतर्गत उत्पादन वाढवण्यासाठी या योजनेत प्रोत्साहन दिले जाते. आयातीला देशांतर्गत पर्याय निर्माण करणे आणि अधिक मूल्य असलेल्या वस्तूंची निर्यात वाढवणे यांना यामुळे आधार मिळू शकतो.

याशिवाय इलेक्ट्रॉनिक व्यापारातून होणारी निर्यात सुलभ करण्यासाठी नियम आणि डिजिटल प्रक्रिया सुधारण्यावर भर आहे. जिल्ह्यांना निर्यात केंद्रे म्हणून विकसित करण्याच्या उपक्रमातून स्थानिक उत्पादनाला बाजारपेठ मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला जातो. SCOMET अंतर्गत होणाऱ्या निर्यातीतील सुधारणांचा उद्देश संवेदनशील वस्तूंच्या व्यापारात नियमपालन अधिक प्रभावी करणे हा आहे. या योजना आणि सुधारणा मिळून कामगिरीवर आधारित प्रोत्साहन, उत्पादनव्यवस्थेतील सुधारणा आणि जागतिक मूल्य साखळ्यांतील भारताचा सहभाग यांना आधार देतात.

जागतिक सहभाग आणि मुक्त व्यापार करार:

परकीय व्यापार धोरण 2023 मध्ये द्विपक्षीय आणि प्रादेशिक मुक्त व्यापार करारांना महत्त्व दिले आहे. Free Trade Agreement (FTA) म्हणजे मुक्त व्यापार करार. दोन देशांतील कराराला द्विपक्षीय करार म्हणतात. अशा करारांद्वारे व्यापारातील काही अडथळे कमी करून बाजारपेठेतील प्रवेश वाढवण्याचा प्रयत्न होतो. निर्यातीसाठी विविध बाजारपेठा उपलब्ध करणे आणि आर्थिक भागीदारी मजबूत करणे हा त्यामागील उद्देश आहे.

भारत आणि संयुक्त अरब अमिराती यांच्यातील CEPA म्हणजे Comprehensive Economic Partnership Agreement, अर्थात सर्वसमावेशक आर्थिक भागीदारी करार. भारत आणि ऑस्ट्रेलिया यांच्यातील ECTA म्हणजे Economic Cooperation and Trade Agreement, अर्थात आर्थिक सहकार्य आणि व्यापार करार. या करारांमुळे आयात शुल्क आणि शुल्काव्यतिरिक्त व्यापारातील अडथळे कमी करून नव्या बाजारपेठांतील संधी वाढवण्याचा प्रयत्न झाला आहे. ब्रिटन, युरोपीय संघ आणि कॅनडा

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

यांच्याशी सुरू असलेल्या वाटाघाटींमधून विकसित अर्थव्यवस्थांशी व्यापार संबंध वाढवण्याची भारताची भूमिका दिसते.

अशा करारांचा उद्देश वस्तोद्योग, औषधनिर्मिती, अभियांत्रिकी वस्तू आणि सेवा यांची निर्यात वाढवणे हा आहे. परदेशी गुंतवणूक आणि तंत्रज्ञान हस्तांतरणालाही त्यातून प्रोत्साहन मिळू शकते. भारतीय कंपन्यांना जागतिक मूल्य साखळ्यांमध्ये सहभागी होण्यास हे करार मदत करतात. देशातील व्यापार नियम आंतरराष्ट्रीय मानकांशी जुळवणे आणि डिजिटल प्रक्रियांमुळे व्यापार सुलभ करणे यांतून परकीय व्यापार धोरण या प्रयत्नांना आधार देते. अशा भागीदारीमुळे आत्मनिर्भरता आणि जागतिक स्पर्धात्मकता यांचा समतोल राखता येऊ शकतो.

व्यापार धोरणातून आत्मनिर्भरता साध्य करण्यातील आव्हाने:

परकीय व्यापार धोरण 2023 ची दिशा आत्मनिर्भर भारताच्या उद्दिष्टांशी सुसंगत असली तरी अंमलबजावणीपुढे अनेक अडचणी आहेत. बंदरांवरील गर्दी, मालवाहतुकीतील विलंब, साठवण व वितरणातील त्रुटी आणि व्यवहारांचा जास्त खर्च यांमुळे निर्यात महाग पडू शकते. मालाची वाहतूक, साठवण आणि वितरण यांची एकत्रित व्यवस्था म्हणजे Logistics, अर्थात मालवाहतूक व पुरवठा व्यवस्थापन. या व्यवस्थेतील त्रुटी भारतीय निर्यातदारांची स्पर्धात्मकता कमी करतात.

उत्पादन क्षेत्रातही नव्या तंत्रज्ञानाचा मर्यादित वापर, संशोधन व विकासावरील कमी गुंतवणूक आणि लहान उद्योगांमधील समन्वयाचा अभाव अशा समस्या आहेत. Research and Development (R&D) म्हणजे संशोधन आणि विकास. उत्पादनाची गुणवत्ता, नवीन पद्धती आणि कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी या क्षेत्रातील गुंतवणूक महत्त्वाची असते.

आत्मनिर्भरतेची उद्दिष्टे आणि आंतरराष्ट्रीय बांधिलकी यांचा समतोल राखणे हे आणखी एक आव्हान आहे. देशांतर्गत उद्योगांना संरक्षण देताना व्यापारविषयक वाद निर्माण होणार नाहीत, याची काळजी घ्यावी लागते. अतिरेकी निर्बंधांमुळे जागतिक मूल्य साखळ्यांमध्ये भारताचा सहभाग कमी आकर्षक ठरू शकतो. इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, अर्धसंवाहक क्षेत्र आणि ऊर्जा यांसाठी लागणाऱ्या आयातीत कच्च्या मालावरील व घटकांवरील अवलंबित्वामुळे देशांतर्गत पर्याय उभारणेही गुंतागुंतीचे होते.

लहान निर्यातदारांना सरकारी योजनांची पुरेशी माहिती नसणे आणि त्यांचा लाभ मिळवताना अडचणी येणे यांमुळे प्रगती मंदावू शकते. मुक्त व्यापार करारांच्या वाटाघाटींतील विलंबाचाही परिणाम होतो. त्यामुळे पायाभूत सुविधा, वित्तपुरवठा आणि संस्थात्मक व्यवस्थांतील त्रुटी दूर करणे आवश्यक आहे. नवकल्पना, गुणवत्ता मानके आणि जागतिक व्यापारातील विचारपूर्वक सहभाग यांना प्रोत्साहन देताना स्पर्धात्मकता टिकवणे महत्त्वाचे ठरते.

भविष्यातील संधी आणि धोरणात्मक सूचना:

-परकीय व्यापार धोरण 2023 च्या उद्दिष्टांना दीर्घकालीन सुधारणांची जोड मिळाल्यास भारतासाठी चांगल्या संधी निर्माण होऊ शकतात. सन 2030 पर्यंत दोन ट्रिलियन अमेरिकी डॉलर निर्यातीचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी जागतिक व्यापारातील सातत्यपूर्ण सहभाग, तंत्रज्ञानातील सुधारणा आणि देशांतर्गत

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

उत्पादनक्षमता वाढवणे आवश्यक आहे. वस्तू व सेवा या दोन्ही क्षेत्रांना प्रोत्साहन देण्याची भूमिका मांडली आहे.

डिजिटल सेवा, हरित ऊर्जा, अर्धसंवाहक आणि औषधनिर्मिती या क्षेत्रांत निर्यातवाढीच्या संधी आहेत. देशातील तरुण लोकसंख्येच्या क्षमतेचा उपयोग करण्यासाठी कौशल्यविकास आणि उद्योग व शिक्षणसंस्था यांच्यातील सहकार्य वाढवणे आवश्यक आहे. अशा गुंतवणुकीमुळे उत्पादकता सुधारू शकते. पंतप्रधान गतिशक्ती यांसारख्या उपक्रमांद्वारे मालवाहतूकविषयक पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा आणि डिजिटल व्यवस्थांचा अधिक वापर केल्यास व्यवहारखर्च कमी करण्यास मदत होऊ शकते.

मालवाहतूक आणि बंदरांच्या सुविधा सुधारणे:

निर्यात प्रक्रिया सुलभ करण्यासाठी बंदरे, वाहतूक, साठवण आणि माल हाताळणीच्या सुविधा मजबूत कराव्यात. विविध सुविधांतील समन्वय वाढवून विलंब आणि अनावश्यक खर्च कमी करावा.

महत्त्वाच्या बाजारपेठांशी व्यापार संबंध वाढवणे:

प्रमुख जागतिक बाजारपेठांशी मुक्त व्यापार करारांच्या वाटाघाटींना गती द्यावी. बाजारपेठेतील संधी आणि देशांतर्गत उद्योगांचे हित यांचा विचार करून करारांची दिशा ठरवावी.

लहान उद्योगांना वित्तपुरवठा आणि माहिती उपलब्ध करणे:

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उद्योगांना निर्यातीसाठी कर्ज मिळणे सुलभ करावे. संभाव्य ग्राहक, बाजारपेठेतील मागणी आणि व्यापाराच्या अटी यांची माहिती त्यांच्यापर्यंत पोहोचवावी.

संशोधन आणि गुणवत्तेला प्रोत्साहन देणे:

संशोधन व विकास, गुणवत्ता मानके आणि भारतीय उत्पादनांची ओळख मजबूत करण्यासाठी प्रयत्न वाढवावेत. ब्रांडींग (Branding) म्हणजे उत्पादनाची किंवा व्यवसायाची विश्वासाहार् ओळख निर्माण करणे. गुणवत्ता आणि विश्वास यांच्या आधारे अशी ओळख निर्माण केल्यास निर्यातीला आधार मिळू शकतो.

डिजिटल प्रक्रिया आणि नियमपालन सुलभ करणे:

व्यापाराशी संबंधित डिजिटल सुविधा वाढवाव्यात आणि नियमांचे पालन करण्याची प्रक्रिया अधिक स्पष्ट व सोपी करावी. यामुळे निर्यातदारांचा वेळ आणि खर्च वाचण्यास मदत होऊ शकते.

तंत्रज्ञानासाठी सार्वजनिक आणि खासगी सहकार्य वाढवणे:

तंत्रज्ञानाचा विकास आणि नवकल्पनांसाठी सरकार व खासगी क्षेत्राने एकत्र काम करावे. या सहकार्याला Public-Private Partnership (PPP), अर्थात सार्वजनिक आणि खासगी क्षेत्रातील भागीदारी, असे म्हणतात.

आत्मनिर्भरता आणि खुला व्यापार यांचा समतोल राखणे:

देशांतर्गत क्षमता वाढवत असताना जागतिक व्यापार आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्याच्या संधी खुल्या ठेवाव्यात. या उपायांमुळे केवळ परिस्थिती उद्भवल्यानंतर प्रतिसाद देणाऱ्या धोरणाऐवजी पुढील बदलांचा अंदाज घेणारे आणि त्यानुसार जुळवून घेणारे व्यापार धोरण विकसित होऊ शकते.

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

निष्कर्ष

भारताचे परकीय व्यापार धोरण 2023 हे व्यापार आणि आर्थिक विकासाच्या दिशेतील महत्वाचे पाऊल आहे. पारंपरिक पाच वर्षांच्या चौकटीपलीकडे जाऊन बदलत्या परिस्थितीनुसार सुधारणा करता येतील असा दीर्घकालीन दृष्टिकोन यात स्वीकारला आहे. देशांतर्गत आर्थिक क्षमता मजबूत करणे आणि भारताला बदलत्या जागतिक व्यापारव्यवस्थेशी जोडणे ही त्याची प्रमुख दिशा आहे. आत्मनिर्भर भारताशी त्याचा संबंध देशांतर्गत उत्पादन वाढवणे, निर्यातीतील विविधता वाढवणे आणि संकटांमध्ये टिकणाऱ्या पुरवठा साखळ्या उभारणे यांतून स्पष्ट होतो.

जिल्ह्यांना निर्यात केंद्रे म्हणून विकसित करणे, इलेक्ट्रॉनिक व्यापार आणि नव्या क्षेत्रांवर भर देणे, तसेच संगणकीकरण व प्रक्रिया सुलभीकरण यांसारख्या सुधारणा धोरणात आहेत. याचबरोबर भारतीय वस्तू आणि सेवांना अधिक बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यासाठी द्विपक्षीय व प्रादेशिक मुक्त व्यापार करारांच्या दिशेने प्रयत्न केले जातात. या उपायांमुळे सन 2030 च्या निर्यात उद्दिष्टाकडे वाटचाल करण्यास आणि जागतिक स्पर्धात्मकता वाढवण्यास मदत होऊ शकते.

तथापि, अपुऱ्या पायाभूत सुविधा, नियमपालनातील गुंतागुंत, लहान उद्योगांना मर्यादित वित्तपुरवठा आणि तंत्रज्ञानातील उणिवा ही आव्हाने कायम आहेत. आत्मनिर्भरता साधताना जागतिक व्यापारातील बांधिलकी पाळणे आणि अतिरेकी संरक्षणवाद टाळणे आवश्यक आहे. धोरण यशस्वी होण्यासाठी सरकार, उद्योगक्षेत्र आणि व्यापार संघटना यांच्यात ठोस समन्वय हवा. मालवाहतूक सुविधा, कौशल्यविकास आणि संशोधन यांतील गुंतवणुकीबरोबर योजनांची माहिती आणि निर्यातीला योग्य प्रोत्साहनही महत्वाचे आहे. सार्वजनिक आणि खासगी क्षेत्रातील भागीदारी व तरुण मनुष्यबळाची क्षमता यांचा योग्य उपयोग झाल्यास व्यापक सहभाग असलेला आणि नवकल्पनांवर आधारित विकास साधता येऊ शकतो. सातत्यपूर्ण अंमलबजावणी, संस्थात्मक मदत आणि दूरदृष्टी यांच्या आधारावर हे धोरण भारताला जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक आणि आत्मनिर्भर अर्थव्यवस्था बनण्यास हातभार लावू शकते.

संदर्भसूची:

1. भारत सरकार, Foreign Trade Policy 2023 (परकीय व्यापार धोरण 2023). वाणिज्य आणि उद्योग मंत्रालय, 2023, पृ. 45.
2. वाणिज्य आणि उद्योग मंत्रालय, आत्मनिर्भर भारत आर्थिक सहाय्य पॅकेजचा आढावा, भारत सरकार, 2020, पृ. 18.
3. शर्मा राकेश, भारताची आत्मनिर्भरता आणि जागतिक व्यापारातील बांधिलकी यांचा समतोल, भारतीय अर्थशास्त्र नियतकालिक, खंड 102, अंक 03, 2022, पृ. 322.
4. मेहता प्रवीण, भारतातील व्यापार आणि विकास). ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेस, 2021, पृ. 101.
5. केपीएमजी इंडिया, उत्पादनाशी निगडित प्रोत्साहन योजनेचे विश्लेषण संधी आणि आव्हाने, केपीएमजी इनसाइट्स, 2023, पृ. 24.
6. जागतिक व्यापार संघटना, भारताच्या व्यापार धोरणाचा आढावा 2023, जागतिक व्यापार संघटना, 2023, पृ. 11.

Kavya Setu

A Multidisciplinary Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 7.2

ISSN No: 3049-4176

7. सिंह अंजली, द्विपक्षीय व्यापार करार आणि भारताचा धोरणात्मक सहभाग, आर्थिक आणि राजकीय साप्ताहिक, खंड 58, अंक 04, 2023, पृ. 19.
8. भारतीय रिझर्व्ह बँक, वार्षिक अहवाल 2023-24, भारतीय रिझर्व्ह बँक, 2024, पृ. 220.
9. भारतीय उद्योग महासंघ, भारताची निर्यात स्पर्धात्मकता आणि पुढील वाटचाल, Confederation of Indian Industry (CII), अर्थात भारतीय उद्योग महासंघ, 2023, पृ. 30.
10. डेलॉइट. Unlocking India's Trade Potential in a Digital Economy डिजिटल अर्थव्यवस्थेत भारताच्या व्यापार क्षमतेचा विकास, डेलॉइट इनसाइट्स, 2024, पृ. 22.